JOGSZOCIOLÓGIAI ELŐADÁSOK

EGYETEMI JEGYZET

Szerkesztette:
Bencze Mátyás – Vinnai Edina

A kötet szerzői:
Badó Attila – Bencze Mátyás – Elek Balázs
Nagy Zsolt – Vinnai Edina

Az itt közölt rész tartalma:

Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat

A jegyzet papírra nyomtatott változata eredetileg megjelent:

Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

Ez a kivonat a jegyzet egy fejezetét tartalmazza, melyet a szerzők és a szerkesztők engedélyével a
győri SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói számára
tettünk közzé a *Jogszociológia 2.* című tárgy tanulmányozásához.

Győr, 2017

Tartalom

Bencze Mátyás:	*A jogszociológiai vizsgálódások célja és jellemzői*
Bencze Mátyás:	*A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata*
Bencze Mátyás:	*A jogi alapelvek érvényesülésének szociológiai feltételei Magyarországon*
Badó Attila – Bencze Mátyás:	*Területi eltérések a büntetéskiszabási gyakorlat szigorúságát illetően*
Vinnai Edina – Elek Balázs – Bencze Mátyás:	*A bírói ténymegállapítási folyamat szociológiája*
Vinnai Edina:	*Joghoz való hozzájutás*
Vinnai Edina:	*A professzionális jogalkalmazás alternatívái*
Vinnai Edina:	***Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat***
Nagy Zsolt:	*A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa*
Nagy Zsolt:	*A globalizáció és a jog*

Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat
(Vinnai Edina)

A jogra, a jogi intézményekre és általában a joghoz kötődő jelenségekre vonatkozó ismeretek és attitűdök vizsgálata a jogszociológián belül az egyik legfőbb kutatási terület. A múlt század negyvenes éveitől végzett kutatások olyan kérdésekre keresték a választ, mint hogy az emberek mennyire ismerik a magatartásukat szabályozó jogi normákat, magatartásukat mennyire igazítják a jogi rendelkezésekhez, ismernek-e konkrét jogi rendelkezéseket, vagy tudják-e, kik hozzák a törvényeket.[137] A tudományos kíváncsiságon túl az is indokolta ezeket a vizsgálatokat, hogy a jogi ismeretek, jogi attitűdök és a jogi viselkedés közti kapcsolatra vonatkozó néhány feltételezést alátámasszanak vagy megcáfoljanak, melyekre a törvényhozók, jogalkalmazók és még a laikus állampolgárok is sűrűn hivatkoznak anélkül, hogy a valós helyzetet ismernék. Másrészt ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásával általában a jog működéséről is sok minden megtudható, ami idővel a jogalkotásban is változást eredményezhet.

A következőkben három olyan fogalommal fogunk megismerkedni, melyek nehezen választhatók el egymástól, és a szakirodalomban valamint az empirikus kutatásokban is sokszor egymás szinonimájaként szerepelnek. A jogismeret, a jogi attitűd és a jogtudat elhatárolása valóban úgy tűnik, hogy csak elméleti jelentőséggel bír, hiszen a vizsgálatokban ezeket nem lehet élesen különválasztani egymástól. A hazai és a nemzetközi szakirodalom áttanulmányozása alapján azonban mégsem reménytelen vállalkozás a fogalmi tisztázás, de – mint látni fogjuk – az egyes fogalmak kapcsán ismertetett kutatások valóban átfedik egymást. A fejezet legvégén külön ismertetjük a témakörben végzett hazai kutatások eredményeit.

[137] A skandináv államokban az 1940-es évektől kezdődően végeztek az emberek jogismeretére, jogtudatára vonatkozó kutatásokat a „Knowledge and Opinion about Law" („jogra vonatkozó ismeret és vélemény") program keretében. Ezen vizsgálatokat összefoglaló néven *KOL-kutatások*ként emlegetik a nemzetközi szakirodalomban, melyek eredményét Berl Kutchinsky foglalta össze egy 1973-ban megjelent tanulmányában: Kutchinsky, B.: '„A jogtudat": a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése.' In: Sajó A. (szerk.): *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 401-429. o. Az e fejezetben ismertetésre kerülő, külön nem hivatkozott kutatások ebből a tanulmányból származnak.

1. Jogismeret

Az ember társas lény, arra született, hogy közösségben éljen. A közösségi lét már az emberi történelem korai szakaszában kialakította az együttélés bizonyos szabályait, a közösség tagjaitól pedig elvárták, hogy ezeket tiszteletben tartsák, és életüket ezeknek megfelelően szervezzék. Az emberi együttélést szabályozó normákat nyilvánvalóan azzal a céllal alkotja meg az arra felhatalmazott személy vagy szervezet, hogy azok a mindennapi életben érvényesüljenek. A *jogszabályok érvényesülésének* két lehetséges módja van: az önkéntes jogkövetés és a jogalkalmazás. Az előbbi esetben a társadalom tagjai valamilyen indok (büntetéstől való félelem, megszokás, erkölcsi, vallási megfontolások) alapján tudatosan, vagy akár ilyen indok hiányában véletlenszerűen követik a szabályokat. Az önkéntes jogkövetés célja a konfliktusok elkerülése, de – mint tudjuk – emberi együttélés nem lehetséges konfliktusok nélkül. A konfliktus feloldására – ideális esetben – az emberek saját elhatározásukból nyúlnak a jog eszközeihez, hogy azok segítségével oldják meg problémáikat. Ilyenkor „beindul a gépezet", és a jog a jogalkalmazás folyamatában, bíróság vagy más hatóság előtti eljárásban érvényesül.

A jog érvényesülését el kell határolni a jog érvényességétől és hatékonyságától. Egy jogforrás akkor *érvényes*, ha megfelel a következő feltételeknek: az arra feljogosított szervtől származik, az előírt eljárási szabályok betartásával alkották meg, illeszkedik a jogforrási hierarchiába, azaz nem ellenkezik felsőbb szintű jogszabállyal, és megfelelő módon kihirdették. Egy érvényes jogszabály akkor *érvényesül*, ha rendelkezéseit ténylegesen követik az állampolgárok, illetve alkalmazzák a bírósági, közigazgatási szervek – ahogy az előbb már utaltunk rá. A *jog hatékonysága* pedig az érvényesülés tényleges eredménye és ama társadalmi célok közti viszony, melyek elérésére megalkották őket. Ez tehát egy célorientált kategória, mely a törvényhozás (mint politikai folyamat), a jogalkalmazás (mint jogi folyamat) és a jogkövetés (mint társadalmi folyamat) eredőjeként áll (vagy nem áll) elő.[138] A jog hatékonyságának két szintje van: a *jogi* hatékonyság azt jelenti, hogy a címzettek magatartása megfelel a jogi normában előírtaknak, a *társadalmi* hatékonyság pedig a jogi szabályozás által elérni kívánt társadalmi cél realizálódását jelenti, és a kettő együtt eredményezi a jog igazi, valódi hatékonyságát (ez utóbbit ismerjük mint a jogszabály szociológiai érvényességét is). A jog hatékonysága (vagy hatástalansága) a jogrendszer egésze illetve egyes konkrét jogi normák vonatkozásában is felmerülhet. Előbbi jellemzően háború, polgárháború, forradalom esetén fordulhat elő, utóbbi azonban békés időszakban is

[138] A jog hatékonyságáról Visegrády Antal monográfiájában olvashatunk részletesen, aki bemutatja a különböző elméleti megközelítéseket, a jog hatékonyságát befolyásoló tényezőket, valamint ismerteti a témához kapcsolódó legfontosabb nemzetközi és magyar kutatásokat is. Vö: Visegrády A.: *A jog hatékonysága.* Unió Kiadó. Budapest, 1997.

gyakori, és nem érinti a fennálló jogrendet – bár a jogszabályok követésének, alkalmazásának tömeges mellőzése akár a jogrend bukását is eredményezheti.

A jog hatékonyságát befolyásoló tényezőket két csoportra oszthatjuk: (1) a társadalmi feltételek közé tartoznak a szűkebb értelemben vett *társadalmi* faktorok (a társadalom struktúrája, különböző társadalmi csoportok hatása), a *gazdasági* környezet, bizonyos *normatív* előfeltételek (a különböző társadalmi normák, mint például az erkölcs, a vallási normák, szokások), *kulturális* tényezők (a jogi kultúra és a szubkultúrák hatása), a *politikai* viszonyok, valamint az egyénekre ható *pszichológiai* faktorok. (2) A jogi feltételek közé az *optimális jogalkotás*t, a *jogalkalmazás hatékonyságá*t (mindkettőről szó lesz később) és a *jogtudat színvonalá*t sorolhatjuk (ezzel foglalkozunk a jelen fejezetben).

A jogkövetés és a „jog segítségül hívása" egyaránt feltételezi, hogy a társadalom tagjai ismerik a normákat, azaz tudatosan viszonyulnak a jog konkrét intézményeihez. A *jogismeret* fogalma kétféleképpen értelmezhető[139]: a *„törvény ismertsége"* arra utal, hogy az embereknek tudomása van arról a tényről, hogy egy adott viselkedést a jog szabályoz, míg a *„törvénytudás" vagy „normatudás"* arra az információmennyiségre utal, amellyel bizonyos normatív szabály tartalmi vonatkozásáról az egyén rendelkezik.[140] A jogszabályok összességének ismerete természetesen nem várható el a társadalom tagjaitól, hiszen a jogi egyetemi tanulmányokkal töltött öt év után sem állíthatjuk, hogy valaki az összes éppen hatályos magyar jogszabályt ismerné, illetve az angolszász országokban is képtelenség lenne elvárni, hogy akár a legfelkészültebb jogász is ismerje az összes precedenst.[141] Ennek ellenére a jogszabály ismeretének hiányára nem lehet hivatkozni abban az esetben, ha valakit annak megszegése miatt felelősségre vonnak, hiszen akkor a jogalkalmazás egésze válna értelmetlenné.[142] A „jog nem tudása nem mentesít" elvének alkalmazása, azaz a jogismeret vélelme tehát a jogbiztonság egyik alappillére.

---

[139] Kutchinsky: *i.m.*, 404. o.

[140] A jogismeretnek ez a két fajtája elméletileg független egymástól. Például egy személynek rendkívül sajátos elképzelései lehetnek arról, hogy hogyan kell viselkednie egy adott helyzetben anélkül, hogy tudatában lenne annak, hogy ez a viselkedés megegyezik bizonyos törvénnyel vagy eltér attól. Másrészt, az egyénnek tudomása lehet arról, hogy a viselkedés bizonyos típusát törvény szabályozza, miközben csekély vagy éppen hamis ismeretekkel rendelkezhet a törvény tartalmáról.

[141] Nem is beszélve arról, hogy az egyetemi képzésnek nem is ez a célja, sokkal inkább az, hogy a jogászok olyan elméleti keretben tudják értelmezni a jogszabályokat, ami nem áll rendelkezésére bárkinek a jogi rendelkezések vagy precedensek elolvasása után.

[142] A modern jog működésének ugyanakkor ez az egyik legkényesebb pontja. Amennyiben az állam elvárja, hogy minden állampolgár a jognak megfelelően cselekedjen, akkor azt is biztosítania kell, hogy a jogszabálygyűjtemények, a bírói döntéseket tartalmazó kiadványok és kommentárok mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, ami elvileg meg is valósul, a gyakorlatban mégis akadályokba ütközik. Ezzel a témával részletesebben „A joghoz való hozzájutás" című fejezetben foglalkozunk majd.

A jog ismerete azonban önmagában se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a törvénnyel egyező magatartásnak. Ezt az a tény sem cáfolja, hogy bizonyos kutatások pozitív korrelációt mutattak ki a jog gyenge ismerete és a bűnözői magatartás között (ugyanakkor más kutatások azt igazolták, hogy a nők jogismerete általában alacsonyabb, mint a férfiaké, mégsem magasabb a kriminalitás a nők körében). Egy amerikai vizsgálatban például az derült ki, hogy minél inkább ismeri valaki a jogrendszert, annál inkább látja annak hibáit, hiányosságait, és annál inkább elégedetlen vele, de mégis hajlandónak mutatkozik a szabályok követésére. Egy megismert jogszabály helyeslése vagy helytelenítése irányulhat a jogszabály tartalmára vagy arra a tényre, hogy az adott normatartalom jogszabályi formában jelent meg, ugyanis számos kutatás igazolja, hogy pusztán a jogi formában való megjelenésnek is jelentősége van az emberek szemében, mert ennek következtében úgy gondolják, hogy az adott szabályt követni kell. Azonban önmagában a tartalmi helyeslés sem jelent automatikus jogkövetést.

Azon túl, hogy *a jog ismerete nem teljes*, azt is megállapíthatjuk, hogy az általában *differenciált* is, mely egyrészt magában a jogban rejlő okokból, másrészt a társadalom strukturáltságából következik. A különböző társadalmi pozícióban lévő emberek más-más mértékben ismerik a jogszabályokat, de eltérő mértékű ez az ismeretük annak függvényében is, hogy milyen jogterületről van szó. Kulcsár Kálmán szerint „e tény azzal magyarázható, hogy a társadalomban kialakult státuspozíciókkal különböző jogszabályok függenek össze: így más jogszabályok vonatkoznak az egyénre mint állampolgárra általában vagy a családban, illetőleg a munkahelyen valamilyen pozíciót elfoglaló emberre. Az egyén jogismeretének mennyiségét is befolyásolja tehát az, hogy hányféle és milyen pozíciót foglal el a társadalomban."[143] A nemzetközi és hazai kutatások eredményei egyaránt azt mutatják, hogy az emberek leginkább a büntetőjog azon normáit ismerik, melyeket más normarendszerek is szabályoznak (pl. erkölcsi, vallási normák), ezt követi a polgári jog (munkajog, családjog) szabályainak ismerete, végül legkevésbé az alkotmányjogi és államigazgatási normákat ismerik a társadalom tagjai. Az egymásnak sokszor ellentmondó kutatási eredmények alapján tulajdonképpen csak abban látszik egyetértés, hogy a jogi témák általános ismerete sokkal szegényesebb annál, amit a jogi hatóságok és sok tudós feltételez.

A jogismerettel kapcsolatban az ötvenes évektől kezdődően végzett kutatások egyértelműen kimutatták, hogy hibás az a feltevés, miszerint ha egy törvényjavaslatot megszavaztak a parlamentben, és ezt megfelelően kihirdették, akkor az új törvény ismerete szükségképpen és automatikusan elterjed a lakosság körében. A hatvanas évek legelején Angliában azt tapasztalták például a kutatók, hogy a megkérdezettek 75 %-a úgy vélte, hogy a megkísérelt öngyilkosság bűncselekmény, holott ezt a jogi rendelkezést egy évvel korábban hatályon kívül helyezték.

Még meglepőbb a jogismeret hiányossága azokban az esetekben, amikor éppen az a társadalmi csoport nem ismeri a megváltozott szabályozást, amelyre az előírások vonatkoznak. Aubert klasszikusnak számító kutatásában

[143] Kulcsár K.: *Jogszociológia*. Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1997. 264. o.

a norvég háztartási alkalmazottakról szóló törvény vizsgálatánál azt találta, hogy egy évvel a törvény hatálybalépése után maguk az érintettek sem tudtak a jogszabály létezéséről: a háztartási alkalmazottaknak csupán 10 %-a, a háziasszonyoknak pedig 17 %-a említette magától a törvényt. Nem lehet azonban általánosítani, hisz vannak olyan társadalmi csoportok (például az üzletemberek), melyeknek tagjai kénytelenek naprakész ismeretekkel rendelkezni a viselkedésüket vagy munkájukat szabályozó előírásokról.

Az is kiderült, hogy az átlagemberek nemcsak a konkrét jogi szabályokat nem ismerik, de magával a jogalkotás folyamatával sincsenek tisztában. Kutchinsky 1968-ban Koppenhágában végzett felmérésében azt találta, hogy a megkérdezett felnőtt emberek csupán 3 %-a tudta a helyes választ arra a kérdésre, hogy ki alkotja a törvényeket. Hasonló felmérés Magyarországon is készült a hatvanas években, ahol a szellemi dolgozók 71 %-a, a városi munkások 39 %-a és a vidéki dolgozók 38 %-a válaszolt helyesen ugyanerre a kérdésre.

A kutatások egy további kérdése arra irányult, hogy vajon annak a ténynek az ismerete, hogy a viselkedés bizonyos fajtáját törvény szabályozza, befolyásolja-e az ezen törvénnyel kapcsolatos állásfoglalást és magatartást.

A már említett norvég cselédtörvény kapcsán a kutatók nem tártak fel ilyen közvetlen kapcsolatot jogismeret és jogi viselkedés között, ennek oka azonban részben az lehetett, hogy a vizsgálatot a törvény hatálybalépését követő egy év elteltével végezték, így az érintettek közül nagyon kevesen ismerték még a törvényt. A vizsgálatot hat évvel később megismételték, és ekkor már jelentős kapcsolatot mutattak ki a háziasszonyok körében a jogismeret és a jogszabálynak való engedelmesség között. Ez a kapcsolat azonban nem tekinthető egyértelműen okozati összefüggésnek, ugyanis a felmérés eredményei arra világítottak rá, hogy míg az első vizsgálat alkalmával a háziasszonyok elsősorban a tömegkommunikációs eszközökből értesültek a törvény rendelkezéseiről (a háziasszonyok 75%-a a rádióban hallott vagy újságban olvasott róla), addig a hat évvel későbbi válaszok sokkal nagyobb arányban utaltak a személyes kommunikációra. Azaz sokkal erősebb hatást gyakorolt a jogszabállyal egyező magatartásra a rokonok, ismerősök véleménye, mint magának a jogi szabályozásnak az ismerete.

A vizsgálatok eredményei alapján azt lehet megállapítani, hogy pusztán annak a ténynek az ismerete, hogy egy bizonyos magatartást jogi norma szabályoz, nem feltétlenül jár együtt a norma tartalmának ismeretével és annak követésével. A jogismeret és a viselkedés közötti pozitív korreláció kialakulásában sokkal nagyobb szerepe van az egyenrangú társak véleményének.

Az egyenrangú társak véleményének rendkívül erős befolyásoló hatására más tanulmányok is rávilágítottak. Egy másik felmérésben arra kérték a válaszadókat, hogy néhány magatartást értékeljenek annak függvényében, hogy mennyire tartják helyesnek vagy helytelennek azokat. Ezek olyan típusú cselekedetek voltak, amelyekről csak nagyon kevés embertől lehetett elvárni, hogy biztosan tudja, hogy törvényileg tiltottak-e vagy sem (pl. abortusz különböző okokból való végrehajtása, nem szándékos szemetelés, nyilvános ittasság, obszcén szavak nyilvános használata, stb.). A válaszok összehasonlíthatósága érdekében a válaszadók egyik felének azt mondták,

hogy az értékelendő cselekedetek kihágásnak számítanak, a másik felének pedig azt, hogy nem tiltottak. A két csoport válaszai között azonban nem mutatkozott szignifikáns különbség, sőt, néhány esetben úgy tűnt, hogy a büntetőjogra való utalás inkább csak ellenzést váltott ki az emberekből.
A kutatók azonban arra is kíváncsiak voltak, hogy vajon a „többség véleménye" hogyan befolyásolja az emberek állásfoglalását és magatartását, ezért a válaszadókkal hozzájuk hasonló személyek (fiktív) vélekedését is közölték, és figyelték az ennek hatására bekövetkező attitűdváltozásokat. Kiderült, hogy az egyenrangú társak nézetének bemutatásával könnyen elérték azt a hatást, amit a „törvény ismeretével" nem sikerült. Igaz ugyan, hogy a szerzők a válaszadók között találtak egy csekély, de nem elhanyagolható kisebbséget, akik azt mondták, hogy erkölcsi hozzáállásuk szigorúbbá válna (pl. az erős dohányzás iránt), ha a parlament olyan törvényt szavazna meg, ami azt bűntetté nyilvánítaná. Összességében azonban valamennyi kutatás arra az eredményre jutott, hogy a törvények létezésének ismerete nincs akkora hatással az erkölcsi ítéletre, mint az a tudomás, hogy hasonló helyzetű emberek azonos véleményen vannak.

A jogszabály létének valamint tartalmának ismerete, és ezek hatása az emberek magatartására még érdekesebb a büntetőjogi normák kapcsán, hiszen itt sokkal nagyobb szerepe lehet az erkölcsi megítélésnek. A jog és erkölcs kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatását többféle irányból is vizsgálták: ha tudjuk, hogy egy magatartást a jog büntetni rendel, akkor ennek hatására erkölcsileg is elítéljük-e az adott magatartást; ha a jogi szabályozás nem esik egybe az erkölcsi megfontolásainkkal, melyiknek engedelmeskedünk; méltányolható-e, ha erkölcsi elvekre hivatkozva nem tartunk be egy jogszabályt, stb. Ennek az összefüggésnek a leírására, a jogszabályok és a jogi viselkedés közti egyezés vizsgálatára használja a szakirodalom a *„kovariancia teóriát"*. Abban általában egyetértenek a szakértők, hogy a legtöbben azért nem követnek el például gyilkosságot vagy más komolyabb bűncselekményt, mert azt erkölcsileg elítélik, és nem elsősorban azért, mert azt a jog tiltja és bünteti. Ugyanakkor jelentős véleménykülönbségek vannak abban a kérdésben, hogy vajon szükség van-e a törvények létezésére és büntetéssel való fenyegetésre az erkölcsi hozzáállás fenntartásához, és vajon elhalna-e az erkölcsös viselkedés, ha azt a törvények nem támasztanák alá. Számos kutatást kifejezetten azzal a céllal végeztek, hogy igazolják (avagy cáfolják) azt a közkeletű vélekedést, miszerint önmagában a jogi tilalmak eltörlése azt a benyomást kelti az emberekben, hogy a kérdéses magatartást a társadalom többé nem tekinti erkölcsileg helytelennek. Az ún. *„megerősítő érvelést"* azonban, miszerint a jogi tilalmazás megerősíti az emberek erkölcsi ítéleteit, a legtöbb (köztük az imént ismertetett) kutatás nem támasztotta alá.

A kovariancia teóriát a kutatások két irányból vizsgálták: egyrészt azt próbálták feltárni, hogy milyen mértékben fogadják el az emberek önmagában azt a tényt, hogy bizonyos cselekedeteket a jog büntetni rendel, másrészt milyen mértékben esik egybe a bűntettek jogi értelemben vett súlyossága a közvélemény megítélésével. Természetesen mindig is voltak olyan magatartások, melyeket az emberek véleménye szerint nem kellene büntetni, ennél érdekesebb azonban az a

kérdés, hogy ennek mi az oka. A *kovariancia hiányát* a szakirodalom a következő okokkal magyarázza. (1) A közvélemény idővel elnézőbbé válik bizonyos magatartásokkal szemben, de a jogi szabályozás nem követi ezt a változást. (2) Ha a jog nem használ alsó értékhatárt az adott cselekedet büntetésénél (így volt ez például Dániában, ahol már egy fillér eltulajdonítása is lopásnak minősült). (3) Új törvények esetében gyakran előfordul, hogy a jogi szabályozás és a közvélemény közti különbséget az okozza, hogy egy adott magatartás bűntetté nyilvánításának még nem sikerült megváltoztatnia a közvéleményt, mert nem telt el elég idő a törvény hatálybalépést követően. (4) Végül vannak olyan cselekedetek, melyeket valószínűleg az emberek többsége soha nem gondolt bűncselekménynek (mint például a koldulást).

Érdekes következtetéseket találunk azokban a kutatásokban, melyek az igazságtalan jogszabályok követéséről vallott nézeteket vizsgálták. Lengyelországban, Hollandiában és az NSZK-ban lefolytatott vizsgálatok egyaránt feltették azt a kérdést, hogy az igazságtalannak vagy helytelennek tartott jogszabálynak kell-e engedelmeskedni. Az igenlő válaszok aránya Lengyelországban 45, Hollandiában 47, az NSZK-ban 66 % volt. E válaszokban – az attitűd és az ismeret bizonyos fokú összekeveredésén túl – a különböző társadalmak történeti tapasztalatainak sajátosságai jelennek meg.

Ugyanezen vizsgálatok egy másik érdekes eredménye volt az, miszerint egyes magatartásokat az emberek túlnyomó része bűncselekménynek tart, holott nem azok, míg másokat nem tart annak, holott azok. Előbbire példa egy NSZK-ban lefolytatott vizsgálat, melynek során a megkérdezettek 51%-a a homoszexualitást, 47%-a a házasságtörést, 31%-a a fogamzásgátló tablettának a gyógyszertáros által 15 éves lányának receptre való kiszolgáltatását is bűnnek tartotta. Ennek ellenkezőjére derült fény viszont a hazai jogtudatvizsgálatok (pl. a vesztegetés részességi alakzatát illetően), valamint egy francia közvélemény-kutatás során, melyek szerint a bűncselekmények társadalmi súlyossági sorrendje szinte teljesen független a büntető törvénykönyvben megállapított sorrendtől.

Igen tanulságosak az újonnan bevezetett jogszabályok lakosság általi elfogadásával kapcsolatos felmérések is. Horváth Barna még a 40-es évek elején Szegeden és Kolozsvárott felmérte az ez idő tájt bevezetett közlekedési „jobbra hajtás” elfogadását. Szegeden, ahol nem sokkal a vizsgálat előtt vezették be a jobboldali közlekedést, a megoldás helyeslői és az az iránt közömbösek aránya 26:62 volt, a régebben jobbra hajtó Kolozsvárott ugyanez az arány 60:25. Az adatok szerint elsősorban a gyakorlat volt az, ami a véleményváltozást kiváltotta, bár tagadhatatlan, hogy a lakosság nem elhanyagolható hányada pusztán a törvény meghozatala hatására változtatta meg véleményét.

2. Jogi attitűd

A kutatások egyik fő irányvonala az emberek jogi attitűdjének, azaz a *joghoz való viszonyulás*nak a vizsgálata. Az attitűd, beállítódás – a pszichológia fogalomkészletét használva – meghatározza egy tárggyal kapcsolatos viselkedésünket, összegzi az azzal kapcsolatos értékítéleteinket, ezáltal irányítja viselkedésünket, és szervezi a világ megismerését. Tárgya lehet egy személy, csoport, fizikai tárgy, vagy egy elvont eszme is, így amikor jogi attitűdről beszélünk, akkor az emberek joggal kapcsolatos viszonyulására gondolunk. Itt nem arról van szó tehát, hogy az emberek tudják-e, hogy bizonyos cselekedeteket szabályoz-e a jog, illetve hogy mi ennek a tartalma, hanem hogy hogyan viszonyulnak általában a joghoz, a törvényekhez, törvénysértésekhez.

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a joghoz való viszonyulás a viselkedést is befolyásolja (azaz a pozitív, elfogadó viszonyulás jogkövetést, míg a jog elutasítása jogszabálysértést eredményez), akkor a jogi attitűd vizsgálatának egyik kézenfekvő módjának az tűnik, ha a bűnözők joghoz való viszonyulását vetjük össze a nem bűnözőkével. Sok kutató valóban úgy látta, hogy erős összefüggés van az emberek törvény-elfogadása, törvény iránti tisztelete és a jogi magatartásuk között, ezért a kutatások jelentős részében a bűnözők joggal kapcsolatos nézeteit vizsgálták.

> Ennek a hipotézisnek az alapja a kriminológiából ismert differenciális asszociáció elmélete, amit 1934-ben Edwin Sutherland fogalmazott meg. Eszerint egy személy akkor válik bűnözővé, ha a törvénysértésnek kedvező meghatározások, feltételek meghaladják a törvénysértésre kedvezőtlen feltételeket. Ha szó szerint elfogadjuk ezt a teóriát, akkor néhány jogra, jogi viselkedésre vonatkozó kérdés alapján egyszerűen el lehetne dönteni, hogy ki bűnöző és ki nem. A kutatások eredményei azonban rácáfoltak erre a feltételezésre, a vizsgálatok többsége ugyanis nem mutatott ki szignifikáns különbséget a vizsgált bűnöző és nem bűnöző csoportok között. Mindössze annyi eltérés volt igazolható, hogy a bűnözők (feltehetően saját tapasztalataik alapján) kritikusabban viszonyulnak az igazságszolgáltatáshoz, és elnézőbbek a „hasonszőrűekkel" szemben, de alapvetően mind a bűnözők, mind a nem bűnözők többségének attitűdjei egyértelműen elutasítóak a törvénysértéssel szemben. Ezért a kutatók újrafogalmazták az eredeti hipotézist, és abból indultak ki, hogy a bűnöző több antiszociális és kevesebb proszociális normával rendelkezik, mint a nem bűnöző. A vizsgálatok többsége azonban még ezt a relativizált hipotézist sem támasztotta alá, mert semmilyen vagy nagyon csekély különbséget mutattak ki a két csoport joggal kapcsolatos attitűdje között.

Számtalan kutatás eredményét összevetve Kutchinsky végül arra a következtetésre jut, hogy a bűncselekményekkel szemben tanúsított elnézőbb jogi attitűd nem szükséges és nem is elégséges feltétele a bűntett elkövetésének vagy a bűnözővé válásnak. A bűnözőknek nincs bűnözői attitűdjük, legfeljebb kissé elnézőbbek a

bűncselekményekkel szemben. A legelfogadhatóbb magyarázatnak az tűnik, hogy a bűnözőnek tekintett és bűnözői attitűddel felruházott személyek egy skála egyik végét jelölik ki, melynek másik végén a minden körülmények között törvényhűen gondolkodó és így is viselkedő személyek állnak, az emberek többsége azonban a két véglet között helyezkedik el mind attitűdje, mind viselkedése szempontjából. Számtalan tényező befolyásolja ugyanis azt, hogy ki, mikor, hogyan vélekedik egy adott magatartásról, vagy hogyan viselkedik bizonyos helyzetekben. Ezek közül a legfontosabbak a nem, az életkor és az iskolázottság tűnnek, de szerepe lehet az urbanizációnak, a vallásosságnak, a politikai rendszernek, a hagyományos közösség meglétének illetve annak hiányának, az adott társadalom történeti tapasztalatainak is, és ezek a különböző tényezők egymás mellett, egymásra hatva jelennek meg az egyes ember életében. Míg igaz ugyan, hogy a *nemek* között léteznek bizonyos különbségek a nemi szerepek és a társadalmi munkamegosztás okán, ezek a különbségek a fiatalabb korcsoportok felé haladva, a növekvő urbanizációval, a növekvő társadalmi és iskolázottsági szinttel egyre inkább eltűnnek. Ugyanakkor kétségtelen, hogy eltérések vannak egyes bűncselekmény-típusok megítélésében a férfiak és nők között: jellemzően ilyenek a nemi bűncselekmények és az erkölcsi jellegű vétségek, melyeket a nők szigorúbban ítélnek meg, mint a férfiak. A fiatalabb korosztályok általában hajlamosabbak a nagyobb elnézésre, toleranciára és szabadelvűségre a bűntettek és bűnözők iránt, míg az idősebbek szigorúbbak, kevésbé toleránsak, konzervatívabbak. Az *életkor* kapcsán azonban jelentősége van a társadalmi változásoknak is, ugyanis nem biztos, hogy maga az egyén válik konzervatívabbá, kevésbé toleránssá, hanem a társadalmi környezet változik körülötte az évek folyamán olyan irányba, ami eltávolodik az ő értékrendszerétől. Az attitűdök meghatározásában fontos szerepe van az *iskolázottságnak* is: minél magasabb az egyén iskolázottsága, úgy növekszik az intolerancia a bűntettek iránt, annál magasabb büntetési tételeket látna szívesen, ugyanakkor a megtorlás helyett sokkal inkább a kártérítésre, a reparációra tevődik át a hangsúly. Egyes vizsgálatok pedig olyan eredményre jutottak, miszerint a legmagasabb iskolázottságú nők hajlanak a nemi szerepkör okozta állásfoglalás-különbségek túlkompenzálására, így a férfiakénál „férfiasabb" attitűdöket választanak.

Két ugyanolyan nemzetiségű, nemű, életkorú, iskolázottságú stb., vagy ugyanabba a szubkulturális környezetbe tartozó személynek mindemellett teljesen különböző lehet az attitűdje. Podgórecki kutatásai azt mutatták ki, hogy ennek oka az emberek személyiségében keresendő, ugyanis a *személyiség-tényezők* nagyon fontosak a jogi attitűd meghatározásában. A bizonytalanság érzése, a társadalmi beszorítottság vagy a frusztráció nagyobb szigorúságot, míg ezek hiánya, a széleskörű társadalmi kapcsolatok és az engedékeny nevelés toleránsabb hozzáállást eredményez. Az is kiderült a kutatásokból, hogy a legtöbb embernek nincs szilárd és konzisztens attitűdrendszere, hanem ugyanabban az egyénben több, különböző attitűdréteg létezik. A különböző országokban hasonló témában végzett kutatások eltérő eredményei arra engednek következtetni, hogy a társadalmak

eltérő fejlettsége, társadalmi-gazdasági berendezkedése ugyancsak hatással van tagjainak attitűdjére. Emiatt a kutatások gyakran nem az egész társadalmat felölelő reprezentatív mintát, hanem egyes specifikus, jól körülhatárolható csoportokat vizsgálnak (pl. rendőrök, gyári munkások, fogva tartottak, stb.), ami a nemzetközi összehasonlítást is megkönnyíti.

Az attitűd azonban nem egy állandó és mindentől független jellemzője az embernek. Viszonyulásunk, beállítódásunk a világ dolgaihoz időben változhat, de az előbb említett tényezőkben bekövetkező változás is hatással lehet attitűdünkre. A jogi attitűd *időbeni* változását rövid és hosszú távon is vizsgálni szokták. A rövid távú attitűdváltozásokat rendszerint kísérleti elrendezésben tanulmányozzák, melynek során kétszer mérik fel az attitűdöket, és a felmérések között lévő szünet néhány perctől néhány hétig terjedhet. A közbenső időszakban valamilyen stimulációt alkalmaznak, amely feltehetően befolyásolja az attitűdöket. A hosszú távú vizsgálatok esetében a két felmérés közötti idő több év is lehet.

Ilyen volt például a norvég cselédtörvény elfogadását követően egy illetve hat évvel végzett vizsgálat, melynek eredményéről (az egyenrangú társak véleményének fontosságáról) már beszámoltunk. Ezzel épp ellentétes következtetésre jutott azonban két másik kutatás: az egyiket Dániában végezték (a pornográf irodalomra és filmekre vonatkozó tilalom eltörlése előtt és után mérte a közvélemény változását), a másik pedig a nemi bűncselekményekkel kapcsolatos attitűdök változását vizsgálta. Mindkét vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy sokkal erősebb volt a tömegkommunikációs eszközök hatása a véleményváltozásra, mint a barátok, rokonok véleménye. A kutatók véleménye szerint ez annak köszönhető, hogy mindkét témának nagyobb figyelmet szentel a média, mint például a háztartási alkalmazottak helyzetének.

Az 1984 tavaszán lefolytatott chicagói felmérés egyrészt a joggal kapcsolatos attitűdök és viselkedések egymáshoz való viszonyát, másrészt az azokban bekövetkező változások összefüggését is vizsgálta. A vizsgálatban 1575 alannyal folytattak 25 perces telefoninterjút, majd azt egy év múlva 804 fővel megismételték. A kutatók egyik fontos célkitűzése az volt, hogy a legitimáció fokát mérjék egyrészt a jogkövetési kötelezettség, másrészt a jogi hatóságok támogatottsága szempontjából, és a vizsgálat eredményeként a következő megállapításokra jutottak:

- A jogi hatóságokat legitimnek tekintő állampolgárok jobban hajlanak a jognak való engedelmességre.
- A jognak való engedelmességet normatívan befolyásoló tényezők között kiemelkedő jelentőségű, hogy mennyiben egyezik az emberek „helyes” és „helytelen”-ről vallott felfogása a jogi előírásokkal.
- Az emberek jogkövetési kötelezettsége és a jogi hatóságokhoz való hűség között egyenes arányosság áll fenn.
- Az emberek általában úgy érzik, hogy a jogsértés erkölcsileg helytelen, és még akkor is erőteljesen követniük kell a jogot, ha nem értenek vele egyet.
- Az egyéni moralitás jobban befolyásolja az engedelmességet, mint a legitimáció, ugyanis akik elvesztették a jogi hatóságok legitimitásába

vetett hitüket, erkölcsi meggyőződésükből még mindig engedelmeskednének a jognak.

- A jogi hatóságok legitimációja és a jog erkölcsisége befolyásolja leginkább az emberek magatartását, nem pedig a jutalom vagy a büntetés határozza meg az emberek viselkedését.

3. Jogtudat

A nyolcvanas években úgy kezdődtek el a jogtudatra vonatkozó kutatások, hogy tulajdonképpen nem volt egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy mit is jelent ez a fogalom. A legtöbb kutató, szerző nem definiálta egyértelműen a jogtudat fogalmát, csupán homályos vagy közvetett utalásokat tettek rá.[144] Kutchinsky például a jog és viselkedés közötti közvetítőnek tekinti, amelynek része a jogismeret.[145] Kulcsár Kálmán viszont elválasztja egymástól a két fogalmat, és a jogtudat szerinte a helyesnek, jogszerűnek tartott magatartásról kialakított nézet.[146] Visegrády Antal pedig a jogtudatot – az írott és az élő jog, az intézményi infrastruktúra (bírósági rendszer, jogászi hivatás) és a jogilag releváns magatartás modelljei (pl. pereskedés) mellett – a jogi kultúra elemeként definiálja.[147]

Nem véletlen azonban ez a fogalmi bizonytalanság, hiszen már önmagában a tudat fogalmának is könyvtárnyi irodalma van a pszichológia területén. Egyetértés csak abban látszik, hogy a *tudat* a tudattalant és a tudatalattit is magában foglalja, és nem feltételezi, hogy az egyén tudatában legyen mindazoknak az elképzeléseknek és feltevéseknek, amik valójában a tudatát alkotják. Sőt, vannak akik úgy gondolják, hogy a tudat lényegét valójában az egyén azon, világra vonatkozó alapvető értelmezései, felfogásai adják, melyek nem is tudatosulnak az emberben, hanem olyannyira a dolgok természetes rendjéhez tartoznak, hogy ezeket az egyén általában nem tudatosítja, nem gondolkodik azok valódiságán és meg sem fordul a fejében, hogy ezen feltételezései talán hamisak is lehetnek. A tudat fogalma természetesen feltételez egy gondolkodó, érzékelő egyént, de a kutatások általában nem az egyes embert tanulmányozzák, hanem azok bizonyos szempontok szerint egy csoportba tartozó közösségét. Ez annak ellenére is így van, hogy természetszerűleg a csoporton belüli egyének különbözőképpen

[144] A jogtudat fogalmának kialakulását és fejlődését, valamint az ahhoz kapcsolódó kutatásokat bemutató részben David Engel következő tanulmányát használtam fel: Engel, D. M.: 'How Does Law Matter in the Constitution of Legal Consciousness?' In: Grath, B. G. – Sarat, A. (eds.): *How Does Law Matter?* Fundamental Issues in Law and Society Research. Vol. 3. Northwestern University Press. 1998. 109-144. o.

[145] Kutchinsky, B.: *i.m.*, 403. o.

[146] Kulcsár K.: *i.m.*, 266. o.

[147] Visegrády A.: *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Budapest, Aula Kiadó, 2003. 9-10. o.

gondolkodnak, a vizsgálatokban azonban a csoporton fellelhető azonosság a kiindulási alap.

Kezdetben a kutatók a hasonló *társadalmi osztályokat* (például a szegényeket vagy a munkásosztály tagjait) tekintették egy közösségnek, és az abba tartozó egyének jogtudatának vizsgálatára fókuszáltak. Ezek a vizsgálatok arra az eredményre jutottak, hogy a hasonló társadalmi státuszú egyének rendelkeznek hasonló tapasztalatokkal és világnézettel. Ez nem feltételezi egyúttal azt is, hogy ezek a személyek napi kapcsolatban lennének egymással, vagy valaha is találkoznának, de társadalmi helyzetüknél fogva hasonló szociokulturális hatások érik őket, ami hasonló irányba befolyásolja a gondolkodásukat. Az egyes emberek tudata tehát nem függetleníthető attól a közösségtől, amelyben mindennapi életüket élik.

Később *más kategóriákat* is figyelembe vesznek a kutatások, és például a faj, a vallás vagy a nem alapján egy csoportba tartozókat vizsgálták, de volt olyan kutatás is, ami a bírósági hivatalnokok csoportját tette vizsgálata tárgyává. Ezek a vizsgálatok a tudatot szintén úgy közelítik meg, hogy az olyan csoportokban alakul ki és működik, melyre egyfajta belső kohézió jellemző, és tagjai *hasonló földrajzi terület*en helyezkednek el. Néhány kutató úgy véli tehát, hogy a tudat fogalma egy bizonyos földrajzi területen élő csoport tagjainak vonatkozásában értelmezhető csupán: a közösség nagyobb része hasonlóan lát és értelmez bizonyos dolgokat és jelenségeket, míg néhányan a csoport tagjai közül szembefordulnak azzal.

Más szerzők szerint a tudat nagyban függ a kulturális térben megjelenő *ideológiák*tól, de nem azonos azokkal. Véleményük szerint a tudat nem csupán a világ belső és külső megértését jelenti, hanem egy dinamikus folyamat, amelyben az emberek kialakítják a saját öntudatukat azáltal, hogy segítségül hívják az ideológiákat, vagy éppen ellenállnak azoknak. Minden közösségben vannak olyan meghatározó csoportok, melynek tagjai képesek befolyásolni az emberek felfogását, világnézetét, ugyanakkor az embereknek meg van az a képessége, hogy saját maguk alakítsák ki a világra vonatkozó elképzeléseiket, jóllehet, kizárólag azok közül a lehetőségek közül válogatva, melyek az adott közösségben elfogadottak.

A jogtudat kutatásának előzményének a hatvanas évek végén az állampolgárok „*jogi kompetenciáját*" vizsgáló kutatásokat tekinthetjük, mely fogalom a jogtudat előfutáraként is felfogható. A jogi kompetencia arra a képességre utal, amikor valaki képes saját érdekeit érvényesíteni és megvédeni azáltal, hogy a jogrendszer által biztosított és őt megillető jogaira hivatkozik. Egy olyan személy, aki jogi kompetenciával rendelkezik, úgy fog magára tekinteni, hogy ő bizonyos jogok birtokosa, és amikor a jog eszközeivel ezeket a jogait érvényesíteni akarja, mások is úgy fognak rá tekinteni, hogy ő a jog szempontjából releváns tudással rendelkezik. A jogi kompetencia így részben tudatosságból (azaz hogy ismerjük és tudatában vagyunk a minket megillető jogoknak), részben egyfajta határozott fellépésből tevődik össze.

Az egyik legkorábbi ilyen kutatás azt vizsgálta, hogy hogyan viszonyulnak a polgári jogi bíróságok és ügyvédek a szegény emberek peres ügyeihez, valamint azt is vizsgálták, hogy hol van az a határ, ameddig ezek a szegény emberek képesek igénybe venni a polgári jogszolgáltatási rendszert jogaik és törvényes érdekeik védelme érdekében. A kutatás megállapítása az volt, hogy a bíróságok és ügyvédek eltérően bánnak a szegényekkel, mint a középosztály-beliekkel vagy a gazdagokkal: a bírák „jótékony ügyintézőként, mintsem pártatlan bíróként" viszonyulnak hozzájuk, és úgy tekintenek rájuk, mint „akiknek problémáik vannak, nem sérelmeik, és akiknek inkább gondoskodás kell, mint maga az igazság". Az ügyvédek pedig általában megfizethetetlenek a szegények számára polgári ügyekben, és még ha rendelkeznek is ügyvéddel, azok ritkán képviselik és segítik úgy az ügyüket, mint más, „fizetős" klienseik esetében. A kutatásban vizsgált szegények tehát lényegesen alacsonyabb jogi kompetenciával rendelkeztek.
Ezt a megállapítást támasztják alá egy másik, szintén a hatvanas évek végén végzett kutatás megállapításai. A kutatók alacsony jövedelmű embereket kérdeztek meg a joggal való kapcsolatukról, attitűdjükről. Ennek során hipotetikus és gyakorlati kérdéseket tettek fel az interjúalanyoknak, melyből azt próbálták feltárni, hogy milyen arányban fordulnak jogi, illetve jogon kívüli eszközökhöz a megkérdezettek, ha valamilyen problémájuk adódik. Kiderült, hogy a megkérdezett személyek csak ritkán fordulnak külső probléma-megoldási mechanizmusokhoz, de ha mégis, akkor ügyvédet fogadnak. Ezek az alacsony jövedelmű, alacsony társadalmi helyzetű emberek valóban nem ismerték az őket megillető jogok jelentős részét, nem voltak tudatában ezen jogaiknak, és például fel sem merült bennük, hogy a szociális juttatások, segélyek is ebbe a körbe tartoznak. Ennek a jelenségnek az okát a kutatók elsősorban az oktatás hiányában, valamint a rossz információáramlásban látták.
A szegényekre vonatkozó kutatásokat követték a hetvenes évektől kezdődően a más társadalmi osztályokra is kiterjedő vizsgálatok. A hetvenes évek közepén az Amerikai Ügyvédi Kamara és az Amerikai Ügyvédek Alapítványának felkérésére egy felmérés azt vizsgálta több mint kétezer háztartás bevonásával, hogy az emberek milyen kapcsolatban állnak a jogászokkal, hogyan viszonyulnak hozzájuk. Az eredményekből az derült ki, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszúak sokkal pesszimistábbak általában a jogrendszer egészével szemben, és ritkábban fordulnak ügyvédhez, mint a jobban képzett, magasabb társadalmi osztályok tagjai. Az is kiderült, hogy a megkérdezettek korábbi, joggal kapcsolatos tapasztalatai nagymértékben befolyásolták véleményüket: akik kerültek már kapcsolatba a jogi intézményekkel, pozitívabb véleményt fogalmaztak meg, mint azok, akik még soha nem vették igénybe például ügyvéd segítségét. Végezetül, jelentősen befolyásolja az ügyvédek „igénybevételét" a probléma jellege is, azaz hogy milyen típusú ügyről is van szó: leggyakrabban ingatlannal kapcsolatos ügyekben fordultak a megkérdezettek ügyvédhez, ezt követték a szerződésen kívüli károkozással kapcsolatos ügyek, majd a fogyasztóvédelmi, alkotmányossági kérdések, legvégül pedig a munkaügyi viták.

A különböző társadalmi rétegek jogi kompetenciáját vizsgáló kutatások eredményeként megállapítható tehát, hogy (1) a társadalmi helyzet befolyásolja az emberek viszonyulását a joghoz, (2) a korábbi tapasztalatok képesek megváltoztatni az emberek joggal kapcsolatos felfogását, valamint az, hogy (3) az emberek joghoz való viszonyulását nagymértékben befolyásolja az is, hogy mely jogterületről van szó.

A jogtudat fogalmának megragadásához Patricia Ewick és Susan Silbey jut a legközelebb. Véleményük szerint a tudat különböző jelentések, felfogások stabil, állandó összessége, ami a rendelkezésre álló és az emberek által kiválasztott társadalmi gyakorlatokból fejlődik ki. Egy olyan folyamat része, melynek során az emberek által kialakított magyarázatok az egész világra, azon belül a jogra és jogi intézményekre vonatkozóan folyamatosan ismétlődnek, mintává válnak, állandósulnak, és részeivé válnak annak a jelentésrendszernek, melyeket a közösség tagjai alkalmaznak. Azaz a tudat a társadalmi cselekvések által alakul ki és változik. Ewick és Silbey vizsgálódásai már kiterjednek külön a jogra és jogi intézményekre, és a hozzájuk kapcsolt jelentésekre. Ők úgy látják, hogy a jogra és jogi intézményekre vonatkozó jelentések, elképzelések időről időre változnak, és a tapasztalat is befolyásolja azokat. Arra a megállapításra jutnak, hogy a társadalom különböző szintjein elhelyezkedő emberek részére különböző értelmezések állnak rendelkezésre, és ennek függvényében különbözik a joghoz és az ahhoz kapcsolódó intézményekhez (ügyvédekhez, bíróságokhoz, rendőrséghez) való hozzáférésük is.

A szakirodalomban a jogtudat fogalmának két, egymás mellett létező, és egymástól sok esetben nem kellőképpen elválasztott értelmezésével találkozhatunk. Az egyik felfogás szerint a jogtudat az egyének *jogra és jogi intézményekre vonatkozó elképzeléseinek összessége* (mint ahogy az őket körülvevő társadalmi környezet minden eleméről van valamilyen elképzelésük), ami esetlegesen a viselkedésüket is befolyásolja. Ez a megfogalmazás nagyon közel áll a jogi attitűd fogalmához.[148] A másik felfogás szerint a jogtudat egyfajta gyakorlati tudást jelent: *jogi rátermettséget, tehetséget, tudást és szakértelmet*, egy jogászias, jogi értelemben véve szakszerű érvelési vagy problémamegoldó *stílust.* Ez az értelmezés tulajdonképpen magába foglalja a jogismeretet – ahogy azt Kutchinsky is megfogalmazta.[149] Mindezen fogalmak és vizsgálatok fényében összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a *jogtudat fogalma egyaránt magába foglalja a joghoz*

[148] Ha például valaki úgy gondol a bíróságokra, hogy ott kizárólag erőszakos pereskedők, kapzsi felperesek és vérszomjas ügyvédek játszmája zajlik, és ő maga egy per érintettjévé válik, akkor kénytelen-kelletlen elfogadja a jogi eljárással együtt járó kellemetlenségeket, károkat, költségeket, hiszen „egy bírósági eljárás már csak ilyen”.

[149] Például ha valaki tisztában van azzal a jogi rendelkezéssel, hogy egyes kormányzati szervek bizonyos esetekben nem perelhetőek, akkor hiába érte őt kár egy ilyen szerv részéről, nem fog ellene pert indítani. Jogtudatának (pontosabban fogalmazva jogismeretének) köszönhetően tehát belátja, hogy kénytelen „lenyelni” és viselni az őt ért kárt, hiszen teljességgel felesleges lenne egy ilyen ügyben pert indítania. (Ebből a példából is látszik, hogy a jogtudat ilyen irányú értelmezése egybeesik a Kutchinsky által megfogalmazottal, miszerint a jogtudat részét képezi a jogismeret.)

való viszonyulást (jogi attitűdöt), a jogismeretet és a jog használni tudását, hasonlóan ahhoz, ahogy általában a „tudat" is felöleli a világhoz való érzelmi viszonyulást, az elméleti tudást és a világban való eligazodás képességét.

4. Magyar kutatások

Magyarországon először 1965-ben több mint ezer fő bevonásával végeztek olyan kutatást, ami az állampolgárok jogismeretének vizsgálatára irányult.[150] A hetvenes évek elején az MTA Állam- és Jogtudományi és Szociológiai Intézete intenzív empirikus és elméleti kutatást kezdett a jogtudat szerkezete és fejlődése témakörében. Ennek keretében 1975-ben több mint 400 főre, 1976-ban majdnem 3500 főre, 1979-ben pedig kevesebb mint 100 főre kiterjedő rétegvizsgálatra került sor.[151] A fiatalok körében először hasonló jellegű felmérést ugyancsak 1979-ben végeztek 205 középiskolás és 113 egyetemista bevonásával.[152] Összességében az említett kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a jogismeret illetve a jogtudat egyrészt társadalmi rétegenként, másrészt jogágak szerint differenciálódik – ahogyan azt a nemzetközi vizsgálatok is igazolták.

Hazai viszonyok között a téma egyik kiemelkedő kutatója Visegrády Antal, aki a nyolcvanas évek közepétől több alkalommal végzett a jogismeretre, jogtudatra vonatkozó kutatást elsősorban egyetemi hallgatók körében.[153] Az 1984-es és 1999-es vizsgálat eredményeit összevetve megállapítható, hogy javulás észlelhető az egyetemisták jogismeretében, jogtudatukban pedig tükröződik a jogállamiságnak megfelelő jogi kultúra, ugyanakkor határozott ellenérzéssel rendelkeznek bizonyos jogintézményekkel szemben (pl. örökösödési illeték). Az a tény azonban, hogy a kérdőívben szereplő eldöntendő kérdésekre adott válaszát a hallgatók többsége nem indokolta, a szerzők szerint a jogismeret és jogtudat hiányosságaira utal, és azt

---

[150] Kulcsár K.: *A jogismeret vizsgálata*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1967.

[151] Sajó A. – Székelyi M. – Major P.. *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1977.; Boros L.: *A család és a családi jog megjelenése az állampolgárok jogtudatában*. Budapest (évszám nélkül), Sajó A.: *Jogtudat, jogismeret*. Budapest, 1983.; Sajó A.: *A jogtudat mikrokörnyezeti meghatározói*. Budapest, 1981.

[152] Hlavathy A.: 'A jogi fogalmaknak tulajdonított jelentéstartalmak.' In: *Jogtudományi Közlöny* (1979/10.)

[153] Az első felmérés 1984-ben készült, amit 1996 tavaszán 10 mélyinterjúval, 1997 őszén pedig 30 próbakérdőívvel egészített ki. Átfogó, nagyobb mintával végzett kutatásra az 1998/99-es tanév első félévében került sor 500 egyetemi hallgató bevonásával. Vö: Visegrády A., Schadt M.: A pécsi egyetemi hallgatók jogtudatának néhány vonása. In: *Felsőoktatási Szemle.* 1985. 12.sz.; Visegrády A.: *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Aula Kiadó, Budapest, 2003.

javasolják, hogy már általános iskolában ismerkedjenek meg a tanulók a jogrendszer alapjaival, továbbá azt is szükségesnek látják, hogy a felsőoktatásban valamennyi karon növeljék a jogi ismeretek oktatását.

Az 1999-ben használt kérdőívet a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem öt karáról (Állam- és Jogtudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar, Közgazdaságtudományi Kar, Műszaki Kar, Általános Orvostudományi Kar) 100-100 hallgató töltötte ki, akik tanulmányaik közepén jártak. Az első kérdés arra irányult, hogy a hallgatók mennyire tartják szükségesnek, hogy az állampolgárok ismerjék a mindennapjaikra vonatkozó jogszabályokat. A válaszok 98 %-a igen volt, ami az 1984-es felméréshez képest 6 %-os növekedést jelent. Ugyanilyen magas arányban (98%) válaszoltak igennel a megkérdezettek a hallgatói státuszukra, valamint jövőbeli munkavállalóként a munkával kapcsolatos jogszabályok ismeretének szükségességére (99%) vonatkozó kérdésekre is. Ez utóbbi két kérdésnél 4-5 %-os növekedés figyelhető meg a korábbi eredményekhez képest. A válaszok részletes indokolásának tartalomelemzéséből az is kiderült, hogy a jogismeret minőségi struktúrája is javult.

A vizsgálat egyik célja volt azon *hírforrások* megismerése, ahonnan a megkérdezettek az ismereteiket szerezhetik. A legtöbben (különösen a jogászok és a bölcsészek) a jogi szakirodalmat jelölték meg, ezt követte a tanácskérés vagy a tömegtájékoztatás útján történő tájékozódás. A média, mint releváns jogi ismeretek forrása leértékelődött ugyan a korábbi eredményekhez képest (az ötödik helyen állt a rangsorban), ennek ellenére a televízió, rádió és sajtótermékek továbbra is fontos szerepet játszanak a jogról és annak érvényesüléséről való ismeretszerzés folyamatában. Az is kiderült a válaszokból, hogy kevésbé tapasztalható hiányérzet a tájékoztatásban, ami feltehetően annak köszönhető, hogy a sajtó sokkal többet foglalkozik a törvénysértésekkel, mint a rendszerváltás előtt. A jogi problémák a családi kommunikáció részeként legtöbbször a joghallgatók otthoni környezetében voltak jelen (76 %), legkevésbé pedig a műszaki hallgatóknál (51,6 %). A szülői környezeten kívül jogi problémákról a műszaki és orvostanhallgatók kevesebb, mint fele, míg a másik három karon tanulók több mint háromnegyede szokott másokkal beszélgetni. A korábbi eredményekkel összevetve kiderült, hogy a jog érvényesülésével kapcsolatos kommunikáció a hallgatók mindennapjainak részévé vált.

A kérdőívben néhány olyan konkrét témával, jogintézménnyel kapcsolatban is vizsgálták a kutatók az egyetemisták véleményét, amelyek nagy valószínűséggel mindennapi életükben is szerepet játszanak. Ilyenek voltak a vállalkozások jogi keretéhez, a magán- és köztulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmények társadalmi megítéléséhez kapcsolódó ismeretek, illetve a családhoz, a házassági szerződéshez, az örökösödési illetékhez, a halálbüntetéshez és az eutanáziához kapcsolódó attitűdök. Ezeket a témaköröket a korábbi vizsgálatok is érintették, így az attitűdökben bekövetkező változásokat is nyomon lehetett követni.

A *család* mint intézményrendszer vonatkozásában a hallgatók válaszai egyértelműen tükrözték azt a közvéleményben is élő felfogást, miszerint a házasság és a család intézménye súlyos problémákkal terhelt. A válaszadók

közül azonban többen úgy gondolták, hogy mivel ez egy alapvetően érzelmi indíttatású, személyközi kapcsolat, a jogszabályok nem alkalmasak a házasság stabilitásának erősítésére. Ehelyett inkább a gyerekkori szocializáció szerepét emelték ki a családi viszonyok kialakulásában, és a családi konfliktusokat inkább a személyiségben rejlő okokkal és nem társadalmi problémákkal magyarázták.

A kutatók kíváncsiak voltak az egyetemisták véleményére egy 1986-ban bevezetett új családjogi intézmény, a *házassági vagyonjogi szerződés* vonatkozásában is. A hallgatók 61 %-a pozitívan, míg 35 %-a negatívan viszonyult ehhez a megoldáshoz, a többieknek vagy nem volt véleményük, vagy nem ismerték ezt a lehetőséget. A megítélések különbözősége nemek szerint volt szignifikáns: a lányok 62,5 %-a pozitív funkcióját emelte ki, míg a fiúknál ez az arány csak 55,5 % volt, és a válaszok indokolásában is megelőzték a lányok a fiúkat (60,1 %, illetve 39,9 %). A jogintézményt elfogadók a világos gazdasági kiindulópontot, a házasság felbomlásakor elkerülhető konfliktusokat említették, és ez utóbbit tartották pozitívnak azok is, akik egyébként ambivalens véleményt fogalmaztak meg. A kutatók összességében úgy értékelték az eredményeket, hogy örvendetes a jövő értelmisége körében ez a kedvező fogadtatás a házassági vagyonjogi szerződéssel kapcsolatban. Úgy vélik, hogy ebben valószínűleg a vagyoni egyenlőtlenségek növekedése és tudatosulása is szerepet játszott.

A magyarországi jogtudatvizsgálatok egyik visszatérő kérdése az *örökösödési illeték*kel kapcsolatos attitűd feltárása. 1984-ben a válaszolók 40 %-a utasította el egyértelműen ezt a jogintézményt, az azt megelőző 1975-ös rétegvizsgálatban pedig a résztvevők 43 %-a. A vagyoni egyenlőtlenségek tudatosulása a rendszerváltást követően feltehetően a házassági vagyonjogi szerződéshez hasonlóan az örökösödési illeték vonatkozásában is lényeges hatást gyakorolt az attitűdváltozásra. A szerzők véleménye szerint a normatív szabályozás társadalmi elfogadottsága nem történt meg, sőt ezzel ellentétes tendenciák érvényesülnek. A vizsgálatban az egyetemisták 87,2 %-a negatívan viszonyult az örökösödési illetékhez, és csupán 9,4 %-uk helyeselte, és a válaszok indokolásából az is kiderült, hogy nem csupán magával a jogintézménnyel szemben erős a negatív attitűd, hanem az állammal szemben is (pl. jogtalan bevételhez jut az állam).

Egy másik visszatérő kérdés a kutatásokban a *halálbüntetés* megítélése. 1984-ben még a válaszolók 47 %-a helyeselte, és csak 18 %-a utasította el ezt a büntetési formát, 1998-ra viszont 46 %-ra emelkedett az elutasítók aránya. Valószínű, hogy a büntetés eltörlése ebben az esetben jelentős hatást gyakorolt az attitűdváltozásra, de a kutatók azt is megemlítik, hogy feltehetően a megkérdezettek szüleinek – az előző vizsgálat mintavételéhez viszonyítva – magasabb iskolai végzettsége mint szocializációs tényező is szerepet játszhatott.

A hazai közvéleményt és a különböző szakmai csoportokat egyaránt foglalkoztató másik aktuális téma az *eutanázia* kérdésköre volt. Az egyetemisták kétharmada minden megszorítás nélkül helyeselte volna, míg további 14,5 %-uk visszaélés-mentességet biztosító jogi keretek mellett tartotta volna elfogadhatónak. Érdekességként említik a szerzők, hogy míg a

szülői háttér ebben az esetben nem jelentett differenciáló tényezőt, addig a különböző karokon folytatott tanulmányok igen: a leginkább elfogadók a bölcsészek (84,4 %) és a közgazdasági kar hallgatói (84 %) voltak, a jogi és műszaki kar hallgatói is csupán 20 % körül utasították el ezt a lehetőséget, azonban az orvostanhallgatók között az elutasítók aránya 40 % volt. A szerzők szerint elgondolkodtató, hogy éppen az a hallgatói csoport tudta legkevésbé elfogadni a „kegyes halál" gondolatát, amely eljövendő foglalkozása gyakorlása közben szembesül majd e problémával, és véleményük szerint ebben az érintettség és a hippokratészi eskü együttesen játszott szerepet. A válaszok indokolásából kiderült, hogy az egyetemisták általában hasonló okokra alapozták döntésüket, mint amelyek a közvéleményben is megfogalmazódnak: az eutanáziát támogatók úgy vélték, hogy az élethez való jog magánügy, sokan csak súlyos betegség esetén tartották elfogadhatónak, amikor az egyén még felelősségteljesen tud dönteni, de voltak olyanok is, akik csak abban az esetben engednék meg az eutanáziát, ha a betegség további lefolyása következtében a páciens elvesztené önbecsülését.

Végezetül a vizsgálat a *magán- és köztulajdon* megítélésében a rendszerváltás hatására feltételezhetően bekövetkező attitűdváltozás mérésére tett kísérletet. 1984-ben a közvéleményben is általános azon vélekedést tükrözték a megkérdezettek válaszai, miszerint a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmény tulajdonképpen „bocsánatos bűn". Az 1998-as felmérés eredményei szerint a köztulajdon védelmével kapcsolatos attitűdök keveset változtak ugyan, azonban a piacgazdaság viszonyainak megfelelő magántulajdonosi szemlélet mégiscsak erősödni látszik.

Ugyancsak a kilencvenes évek végén Kormány Attila végzett egy alig 200 főre kiterjedő vizsgálatot a jogismeret, jogtudat vizsgálatára.[154] A kutatásban feltett kérdések nagyrészt követték az első, 1965-ös vizsgálat felépítését annak érdekében, hogy az eredmények összevethetők legyenek egymással, de a kutatás célja volt az új jogintézmények ismertségének felmérése, valamint általában a rendszerváltás hatásának vizsgálata az emberek jogismeretére, jogtudatára. A vizsgálat eredményeként általánosságban elmondható, hogy az állampolgárok többsége csupán a jogi szabályozás „felszínét" ismeri. Ez alól kivételt csak azok a normák jelentenek, melyek az alapvető életviszonyokat szabályozzák, ezek tartalmának lényegét ismerik az emberek. A szerző megállapítja, hogy „paradox módon a jogszabályi hierarchia csúcsán álló, az Alkotmányban megfogalmazott normák ismertsége messze elmarad egyes, az állampolgárok életét közvetlenebbül befolyásoló jogi normák ismertsége mögött. Ez a tény is jelzi azt a vákuumot, amely a közhatalom és privát szféra között az utóbbi években kialakult." Van néhány olyan eredménye a vizsgálatnak, ami összecseng a korábbi kutatási eredményekkel, mint például az, hogy az iskolázottság fokával általában egyenes arányban növekszik a jogismereti szint, vagy az, hogy a büntetőjog szabályai a

[154] Kormány Attila: 'Empirikus vizsgálat a jogismeretről és jogtudatról.' In: *Jogi Tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1998. 173-211. o.

legismertebbek az állampolgárok körében, azon belül is a hagyományos értékeket (élet, család, tulajdon, nemi erkölcs) védő szabályok állnak az élen. Megdőlni látszik azonban az a korábbi megállapítás, hogy a városokban élők jogismereti szintje magasabb a községekben, falvakban élőkénél, vagy hogy a férfiak jogban való tájékozottsága magasabb a nőkénél.

A felmérésből kiderül az is, hogy a médiumoknak a jogismeret terjesztésében jelentős szerepe van, ugyanakkor az innen nyert jogi tartalmú információk többsége felszínesen, torzítva jut el az átlagemberhez, ami sokszor nemhogy segíti, hanem összezavarja őket. A szerző szerint azt sem állíthatjuk, hogy a jogismeret alapvető meghatározó lenne az állampolgárok cselekvésében: „az emberek cselekvéseinek eredője inkább a társadalmi normarendszer alapköve, az erkölcs irányába hat és ezzel egyező vagy ellentétes irányú a jogi szabályozás, amely vagy erősíti vagy kioltja az alapvető normarendszerek hatásmechanizmusát." A vizsgálat eredményeinek ismertetését a következő, nem épp optimista megállapításokkal zárja a szerző: „Összességében elmondható, hogy a jogba vetett bizalom vagy a jog tekintélye alapjaiban sincsen meg a mai magyar társadalomban, a jogkövetés leginkább szokásszerű vagy a szankció hatására következik be. A polgárok szerint a jog elvesztette alapvető integratív-konfliktusmegoldó funkcióját, ezért inkább maguk cselekszenek, semmint, hogy az államra illetve szerveire bíznák. Egy olyan anómiás állapotba került a társadalom, ahol az intézményesített megoldásokkal szemben az emberek egyre inkább a technikailag leghatékonyabb megoldást fogják választani. Ez pedig újra és újra a joggal való szembekerülést jelenti."

Az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet és az ELTE Jogszociológiai Tanszéke 2006-ban egy ezerfős reprezentatív mintán végzett vizsgálatot alapvető alkotmányos értékeink, a parlamentarizmus, a szabadságjogok és közvetlenül az igazságszolgáltatás helyzetének, megítélésének feltárására.[155] A kérdések egy része a különböző alkotmányos és egyéb jogállami, valamint általában a különböző intézmények iránti *bizalom* mérésére vonatkozott. A négyfokú skálán mért bizalmi pontszámok alapján a lista élén a pártpolitika felettinek feltételezett alkotmányos intézmények állnak (köztársasági elnök, alkotmánybíróság, ombudsmanok, az Európai Bizottság), a legvégén a kormány, a biztosítók, a politikai pártok, valamint a szakszervezetek állnak. Számunkra a bíróságok megítélése lehet érdekes: az igazságszolgáltatás legfőbb szerve a középmezőnyben helyezkedik el. Ez nem nagyon tér el az egyéb intézmények megítélésétől, és a posztkommunista államokban tapasztalható általános bizalomhiányos állapottól.

> A megkérdezettek többsége (40%) közepesen bízik a bíróságokban, 18%-uk egyáltalán nem, 26%-uk csak kicsit, és csupán 14% fejezett ki teljes mértékű bizalmat. Az adatok szerint a vélemények megoszlásában az életkornak, az iskolai végzettségnek és a lakóhelynek volt kimutatható szerepe. A középkorúak némileg felülreprezentáltak azok körében, akik nagyon rossz véleménnyel vannak a bíróságokról, vagyis egyáltalán nem bíznak bennük (22%), míg a 60 év felettiekről ugyanez mondható el a mérsékelt (közepes)

[155] Fleck Zoltán: 'Bízunk-e a bíróságokban?' In: *Élet és Irodalom*, 2006. 29. sz.

véleményt megfogalmazók körében (48 %). A középfokú végzettségűek az átlagosnál magasabb arányban vallják azt, hogy csak kismértékben bíznak meg a bíróságokban (32 %), valamint alulreprezentáltak azok körében, akik teljes bizalommal vannak a bíróságok iránt (9 %). A legerősebb szignifikáns kapcsolatot a bíróságok iránti bizalom fokával a kérdezett lakhelyének település típusa mutatja: a budapesti lakosok felülreprezentáltak azok körében, akik egyáltalán nem bíznak a magyar bíróságokban (29 %). A faluban élők körében az átlagnál alacsonyabb arányban vannak azok, akik egyáltalán nem bíznak a bíróságokban, körükben inkább a mérsékelt bizalom jellemző (46 %). Hozzátehetjük ehhez, hogy Budapesten a bíróságokkal való közvetlen és közvetett találkozás valószínűsége nagyobb. Ezen három tényező mellett a bizalmi index alakulására hatással van még az általános tájékozottság mértéke (minél rendszeresebben tájékozódik valaki a sajtóból, annál inkább hajlamos jó véleményt megfogalmazni a bíróságokról), és gyenge összefüggés mutatható ki a politika iránti érdeklődéssel is (akiket egyáltalán nem érdekel a politika, azok az átlagosnál magasabb arányban mondták, hogy egyáltalán nem bíznak a magyar bíróságokban, míg akiket csak „kicsit" érdekel a politika, azok csak egy „kicsit" bíznak a bíróságokban is). Ugyancsak befolyásolja az intézményi bizalmat az a tény, hogy ki hogyan értékeli saját helyzetét a rendszerváltást követően: a mintába került személyek 49 %-a a vesztesek közé sorolja magát, 17 %-a a nyertesek közé és 31 %-uk pedig azok közé, akiket nem érintettek a változások. A „vesztesek" körében felülreprezentált azok aránya, akik egyáltalán nem bíznak meg a bíróságokban (21 %), míg a „nyertesek" és azok, akiket a változások nem érintettek, az átlagosnál magasabb arányban képviselik azokat, akik nagyon megbíznak ebben az intézményben (20, illetve 21 %).

A bíróságok megítélésének esetében – ahogy azt a nemzetközi kutatások is igazolták – jelentős tényező a tényleges tapasztalat. A kutatók abból a feltételezésből indultak ki, hogy a bíróságokkal kapcsolatos általános ismeretszint nagyon alacsony, akinek viszont közvetlen benyomásai lehetnek az intézményről, az pernyerésének arányában elégedett. A mintába került személyek vagy közvetlen környezetük 18 százalékának volt már az elmúlt pár évben bírósági ügye. Akik ebbe a körbe tartoznak, azok 19 %-a nagyon rossz, 29 %-a rossz, 43 %-a jó és 5 %-a nagyon jó tapasztalatokat szerzett a bíróság munkájáról. Akiknek volt az elmúlt pár évben bírósági ügye, azok felülreprezentáltak azok körében, akik egyáltalán nem bíznak a bíróságokban (31 %, míg az átlag 18 %!). Akiknek nem volt ügyük, azok többsége bízik bennük, bár kismértékben (29 %). Akik rossz tapasztalatokat szereztek a bíróság munkájáról, azok egyáltalán nem is bíznak meg bennük (59 %), míg minden harmadik jó tapasztalatot „szerző" ügyfél vallja, hogy nagyon megbízik a bíróságokban.

A bíróságok munkájának általános megítélése szorosan összefügg az iránta érzett bizalom fokával: akik egyáltalán nem bíznak a bíróságok munkájában, azok a bíróság munkáját általában nagyon rossznak is tartják, míg akik bíznak benne, azok jónak vagy nagyon jónak értékelik. Összességében a lakosság nagyobb része (56 %-a) jónak ítéli a magyar bíróságok munkáját: 3 százalék nagyon jónak, és mindössze minden harmadik személy szerint

végeznek rossz munkát. A válaszok alapján a kutatók azt is feltárták, hogy akik szerint a jó állampolgárra jellemző, hogy engedelmeskedik a fensőbbség utasításainak, azok jellemzően nagyon bíznak a bíróságokban (18 %), míg a romák körében nagyon magas azok aránya, akik egyáltalán nem bíznak meg bennük (42 %).

A bíróságok munkájával kapcsolatban érdemes még megemlíteni azt az eredményt, miszerint a közvélemény az igazságszolgáltatási rendszer diszfunkciójaként érzékeli, és a tekintélyt veszélyeztető jelenségnek tartja, hogy a bírósági ítéleteket felsőbb szinten megváltoztathatják vagy hatályon kívül helyezhetik. A megkérdezettek 30 %-a ugyanis teljesen egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy „Árt az igazságszolgáltatás tekintélyének, hogy az alacsonyabb fokon hozott ítéleteket magasabb fokon sokszor megváltoztatják.”. További 39 % pedig ’inkább egyetért’ ezzel, és csak minden negyedik megkérdezett fejezett ki valamilyen fokú egyet nem értést (húsz százalék ’inkább nem ért egyet’, öt százalék ’egyáltalán nem ért egyet’ ezzel a kijelentéssel, és 6 % volt a ’nem tudom’ választ adók aránya). A kutatók szerint ez a felfogás feltehetően annak is köszönhető, hogy nem sikerült jól kommunikálni a bírói döntéshozás természetéhez tartozó azon sajátosságot, hogy előfordulhatnak egymásnak ellentmondó ítéletek, és hogy jogaink védelmének fontos biztosítéka, hogy a magasabb fórumok felülvizsgálják az alacsonyabb szintű döntéseket, illetve a koncepcionálisan eltérő értelmezések nagy jelentőségű, a társadalom figyelmét is felkeltő, bonyolult ügyekben fordulnak elő.

Az ismertetett eredmények tükrében a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy az igazságszolgáltatásba vetett bizalom és a bíróságok munkájának megítélése jelentős mértékben javítható lenne, és annak presztízsén kizárólag a meggyőző, átlátható és nyilvános ítélkezés javíthat. Az azóta eltelt időszak egyik legfontosabb előrelépése ebben a tekintetben az, hogy 2007. július 1-től az ítéletek egy része az interneten hozzáférhető, így a laikusok, kutatók is könnyebben hozzáférhetnek legalább az ítéletek bizonyos köréhez. Azt tudjuk, hogy a gyakorló jogászok valamint a kutatók élnek is ezzel a lehetőséggel, arról azonban egyelőre nincsenek adatok, hogy a hétköznapi emberek jogismeretét, joghoz való viszonyulását és jogtudatát vajon befolyásolja-e bármilyen módon a nyilvánosság ezen újszerű módja. Továbbá az a kérdés is érdemes lenne a vizsgálatra, hogy a magyar bírósági szervezetrendszernek és igazgatásának közelmúltbeli változásai vajon hogyan hatottak az állampolgárok bíróságokba vetett bizalmára.